

שעור יח: חילוק מלאכות

שבת ע' ע"א – ע"ב

הרעיון שאיסור "לא תעשה כל מלאכה" בשבת מתפצל לל"ט אבות מלאכות, מכיל בתוכו שני חידושים. האחד, שניתן להתחייב על מלאכת שבת מספר חטאות בהעלם אחד, למרות שזה לא אחד, בשונה משאר הלאוים שבתורה. השני, שכדי להתחייב על מלאכה בשבת היא חייבת להיות מוגדרת כאחת מל"ט האבות, ואין שם כללי של "מלאכה אסורה" בשבת. שעורנו זה יתמקד בחידוש הראשון, בעצם הרעיון של חילוק מלאכות, שנובע ממשנת "כלל גדול". הנושא של התפרטות האיסור לל"ט אבות, יידון בהקשר של המשנה הבאה, משנת "אבות מלאכות ארבעים חסר אחת".

עיקרי השעור

- א. **פתיחה:** יש חידוש בכך שחייבים בשבת בנפרד על כל אב מלאכה, למרות שיש איסור כללי אחד לעשות מלאכה בשבת. בשאר איסורים לא קיים דבר דומה. או שהשם הכולל לא משמעותי, וחייבים רק על כל איסור ואיסור, כגון עריות ומאכלות אסורות, או שהשם הכולל: חלב, דה, הוא איסור יחיד, ואז אין הוא מתחלק לאיסורי משנה.
- ב. **שמואל: מיתות הרבה:** לדעת שמואל, המקור לחילוק מלאכות בשבת הוא ריבוי הנובע מן הפסוק "מחלליה מות יומת" ממנו מסיקים שיש מיתות הרבה בשבת, ומכך – שיש גם ריבוי חטאות.
- ג. **רבי נתן: "לא תבערו אש":** רבי נתן לומד מן הפסוקים המייחדים מלאכות מסוימות בשבת: חריש, קציר, לא תבערו, שלכל מלאכה יש מעמד וחשיבות בפני עצמה, ומקיש מן המלאכות המפורטות אל שאר אבות המלאכות, שחייבים עליהם כאילו היו איסורים נפרדים.
- ד. **רבי יוסי: לימוד מפרשת החטאת:** רבי יוסי לומד מפרשת החטאת: "ועשה מאחת מהנה", שיש איסורים המתפרטים ל"אחת" ו"הנה", ו"אחת מהנה". להבנתו, איסור כמו שבת ועבודה זרה, מכיל מלבד המהות הכללית של האיסור, מלאכה או עבודה, גם פרטים של איסורים נבדלים.
- ה. **עבודה זרה כמקרה מבחן:** השאלה אם בעבודה זרה יש חילוק מלאכות או לא, תלויה בלימודים שבמסכת שבת. אם לומדים שהחילוק בין המלאכות ייחודי לשבת, כדעת שמואל הלומד זאת מ"מחלליה מות יומת" אזי אי אפשר להעתיק את הלימוד לעבודה זרה. אולם לפי שיטות התנאים, רבי נתן ורבי יוסי, יש מקום לקיים דרשות דומות גם בעבודה זרה.
- ו. **שגת שבת ושגת מלאכות:** בדיון של האמוראים על המקרה של מי שחילל שבת בשגגה כפולה, גם שכחת שבת וגם שכחת מלאכות, חוזר ועולה הניגוד בין הגישה הגורסת שמוקד החיוב בחטאת הוא בכפרה על המשגה בדעת האדם, לבין הגישה הגורסת שהמוקד החיוב בחטאת הוא הצורך לכפר על חילול השבת. ענין אחר שמתבהר מן הסוגיה הזאת הוא הדיון בשאלה אם יש משמעות לשבת מעבר לסך כל מלאכותיה האסורות, ומהי המשמעות הזאת.
- ז. **אין חילוק מלאכות ביום טוב:** בניגוד לשבת, אין ביום טוב חילוק מלאכות. יש להסביר לפי כל אחד מן הנימוקים שהובאו לחילוק מלאכות בשבת, מדוע אין לו קיום ביום טוב. העקרון הכללי הוא, שבעוד שבשבת המלאכות נושאות ערך מרכזי ומשמעותי בהגדרת השבת, הרי שביום טוב, מצות השבתון נועדה רק לפנות את היום לשמחת יום טוב, אך אין בשביתה מן המלאכות אותו ערך רב-משמעות הקיים בשביתה השבת.
- ח. **רזא דשבת:** קריאה ב"כגונא" על רקע הסוגיה העוסקת במושג האחדות של השבת, הצומחת מתוך השביתה ממלאכות.

א. פתיחה

הסעיף השלישי של הכלל הגדול שאמרו בשבת, הוא

"היודע שהוא שבת ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה חייב על כל אב מלאכה ומלאכה".¹

ניתן להפיק מפסיקה זו שני עקרונות. האחד הוא, שכאשר אדם יודע שהיום שבת והוא שוגג בדיעת פרטי איסורי המלאכה, הוא מתחייב בנפרד על כל אב ואב, ואין רואים את כל המלאכות שעשה כחזרה על איסור אחד: איסור מלאכה בשבת. העקרון השני הוא, שאם אדם עובר על מלאכה אחת בשבתות הרבה, מתוך העלם אחד של המלאכה, יהיה חייב רק חטאת אחת על השבתות הרבות ועל כל המלאכות שמשתייכות לאב אחד. בשעורנו זה נתמקד תחילה בעקרון הראשון.

העקרון של חילוק הלאו הכללי של מלאכה בשבת למלאכות משנה שמחייבות חטאות נפרדות, מצריך ביאור, כיון שהוא יוצא דופן בדיני האיסורים. בדרך כלל, כאשר יש לאו אחד בתורה, הרי שכל האופנים של עבירה עליו, מחייבים רק חטאת אחת בשוגג.

הגמרא פותחת את הדיון על הכלל הזה בשאלה: "חילוק מלאכות מנא לן"²

כך מנסח הריטב"א את שאלת הגמרא:

חילוק מלאכות מנא לן. פירוש [מנלן] שיהא חייב על כל מלאכה ומלאכה כשעשאם בהעלם אחד. ואם תאמר ולמה לי קרא? דהא כיון דמלאכות משונות וחלוקות זו מזו הן הוה ליה כאוכל חלב ודם בהעלם אחד שהוא חייב שתיים! יש לומר דאדרבה, כיון דשם מלאכה אחת הם ואיסור כולם משום לא תעשה כל מלאכה, הוה ליה כאוכל חלב וחלב בהעלם אחד שאינו חייב אלא אחת.³

השאלה הנשאלת היא אם כן מהו המקור ומהו הטעם לחילוק מלאכות בשבת. ההנחה הפשוטה היא שאבות המלאכות אינם לאוים נפרדים אלא כלולים כולם בלאו האחד של איסור מלאכה בשבת, ומשכך – היה עליהם להיות נחשבים כאיסור אחד לענין חיובי החטאת.

הגמרא מציעה שלשה מקורות שונים לחילוק מלאכות, שניים תנאיים, ואחד אמוראי. במהלך השעור נדון בשלשת הטעמים, לפי סדר הופעתם בגמרא, ונבאר את המשמעות שלהם לתפיסת קדושת השבת ביחס לאיסוריה.

ב. שמואל: מיתות הרבה

חילוק מלאכות מנלן? אמר שמואל: אמר קרא 'מחלליה מות יומת'⁴ - התורה רבתה מיתות הרבה על חילול אחד.

יש לשער, שדרשתו של שמואל מבוססת על הכפילות הטמונה בצירוף המלים: "מות יומת".⁵ אלא שדרשה זו אינה יכולה להתקבל כפשוטה. "מות יומת" חוזר פעמים רבות בתורה, ולא למדו ממנו בכל מקום "מיתות הרבה",⁶ אדרבה, הרמב"ן טוען ש"ראיתי שלא בא בתורה בחייבי מיתות בית דין 'יומת' בלבד, אבל 'מות יומת' נאמר בכולן", ומכך הוא מסיק ש"השור יסקל וגם בעליו יומת" אינו מחייב מיתת בית דין לבעל השור, כי אם מיתה בידי שמים.⁷ על כרחנו יש לומר שהדרשה אינה עומדת על המלים "מות יומת" כצורת ריבוי בעלמא, אלא היא תלויה גם בעולה מהמשך הדיון:⁸

האי במזיד כתיב!

אם אינו ענין למזיד, דכתיב "כל העשה מלאכה יומת"⁹ תנהו ענין לשוגג, ומאי יומת? יומת בממון.

¹ שבת ז משנה א.

² שבת ע ע"א.

³ חידושי הריטב"א שבת ע' ע"א.

⁴ שמות לא יד.

⁵ רש"י ד"ה מות יומת.

⁶ "מכה איש ומת מות יומת" (שמות כא יב) וכן: "מכה אביו ואמו", "גונב איש ומכרו", "מקלל אביו ואמו", (שם, טו-יז). "שוכב עם בהמה" (שמות כב יח), "אשר יתן מזרעו למולך" (ויקרא כ', ב), "נואף אשת רעהו" (שם, י), ועוד. וכבר עמדו על קושי זה מפרשים רבים.

⁷ פירוש רמב"ן לשמות כא כט.

⁸ תוד"ה ע' ע"א, מבראר שאם לא השיקולים שהובאו בהמשך הדיון, אפשר היה לפרש הפסוק כפשוטו ולומר "דברה תורה כלשון בני אדם". ועי' גם בסנהדרין מ"ה ב', שם למדו מ"מות יומת" שאם אי אתה יכול להמיתו במיתה הכתובה בו, אתה ממיתו בכל מיתה שאתה יכול להמיתו. ועי' גם ברמב"ן ד"ה וההאי דאקשינן.

⁹ שמות לה ב.

שמואל למד אם כן גם מן הייתור. דין מיתה בשבת נאמר גם בפרשת ויקהל, ושם נאמר רק "יומת" אחד, נמצא שהצירוף של הייתור עם הכפילות הם שיוצרים את הריבוי, שהוא מיוחד רק לשבת. ההנחה הנוספת הגנוזה בדרשה היא שלא יתכן שהריבוי מתייחס למיתות הרבה כפשוטו, שהרי אין ממיתים פעמים רבות אדם אחד, ועל כן, יש להעתיק את משמעות הריבוי הזאת לשוגג. זאת באמצעות הפירוש "מאי יומת – יומת בממון".¹⁰ הניסוח הזה של הגמרא נראה כהפקעה קיצונית של הפסוק מפשוטו, אולם במבט שני אפשר להבין שאין הכוונה לומר שאכן הפסוק מדבר בשוגג ולא במזיד והמיתה אינה מיתה, אלא בנוסח מרוכך יותר: מכיון שאין משמעות מעשית לריבוי המתות, יש לריבוי משמעות רק ביחס לענישה בדרג הפחות – לשוגג, שבו העונש הוא ממון, והריבוי הוא ריבוי קרבנות שהוא ריבוי ממון. ובמלים אחרות: עונשי המיתה הקיימים באיסור שבת מרובים הם, אמנם אפשר להוציא לפועל רק אחד מהם, אבל כאשר מתבוננים בחיובי החטאות, ניתן לראות את רישומו של הריבוי בריבוי הקרבנות.

נראה שבהשפעת הגמרא שלנו חדר שינוי נוסח למשנה בסוף פרק שלישי בכריתות, בדיון בין רבי אליעזר ורבי עקיבא, שם נמצא בנוסח הגמרא "מיתות הרבה" בשבת, ובהקבלה בהמשך "חטאות הרבה". מנוסחי המשנה שבמשניות ובכתבי היד נראה שלא גרסו שם בכלל "מיתות הרבה", אבל מסתבר שהלשון במשנת הבבלי אינה שיבוש סתמי אלא תיקון בהשפעת סוגייתנו.¹¹ הרעיון הוא ש"מיתות הרבה" אין להן משמעות מעשית אלא אם ממירים אותן ל"חטאות הרבה", ועל כן בעצם כאשר מדברים על אדם שהתחייב "הרבה מיתות" המבחן שלהן הוא תמיד בשאלה לאיזה עונש חלופי, בר-קיום, הן מוחלפות.¹²

עם זאת, הקושי העיקרי בדברי שמואל אינו בהמרת המיתות לשגגות, אלא בעצם המסקנה שהפסוק מחייב "ריבוי מיתות", שכן, כאמור, זו אינה המשמעות הפשוטה של "מות יומת". יתכן, שיש להציע פירוש נוסף לדרשת שמואל.

בפרשת השבת שבכי-תשא, עליו מבוססת דרשתו של שמואל, נאמר כך:

וְשִׁמְרֶתֶם אֶת הַשַּׁבָּת כִּי קֹדֶשׁ הוּא לָכֶם מִחֻלְיָה מוֹת יוֹמֵת כִּי כָל הַעֲשֵׂה בָּהּ מְלָאכָה וְנִקְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִקְרָב עֲמִיָּה: שֵׁשֶׁת יָמִים יַעֲשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת שַׁבְתוֹן קֹדֶשׁ לַה' כָּל הַעֲשֵׂה מְלָאכָה בַּיּוֹם הַשַּׁבָּת מוֹת יוֹמֵת.¹³

נראה, שהכפילות נמצאת בתוך הפסוקים של פרשה זו עצמה, ואין צורך להביא את הייתור על בסיס הפסוק "כל העושה מלאכה יומת" שבפרשת ויקהל. הפסוק הראשון מסמיך ל"מחלליה מות יומת" גם את המלים "כי כל העושה בה מלאכה ונכרתה", כלומר, גם עונש כרת בצד מיתת בית דין. ובפסוק הבא שוב, "כל העושה מלאכה ביום השבת מות יומת". עונש המיתה אכן תופס משקל משמעותי מאד בפסוקים אלו.¹⁴ זאת ועוד, ה"מות יומת" השני מתייחס ל"כל העושה מלאכה" ולכן הוא יכול להתפרש כעונש מיתה אחד כולל, לכל האופנים של עשיית מלאכה, ואין בו חילוק מלאכות, אבל ה"מות יומת" הראשון, שאינו מתייחס ללאו של עשיית מלאכה, אלא למושג "מחלליה", הוא שפוחת את המקום לפרק את הלאו היחיד לאופני חילול שונים.¹⁵ וביאור הדברים כך הוא: באיסורי עריות או במאכלות אסורות, יש רק דרך אחת לעבור על האיסור: ביאה בעריות ואכילה במאכלים. לא כן הדבר באיסור שבת – ניתן לעבור על האיסור באופנים שונים, שכן דרכים רבות יש לעשיית מלאכה והן נבדלות לגמרי זו מזו. לכן חוזרת התורה ומדגישה באופנים רבים את איסור המלאכה, אפילו בתוך שני הפסוקים הסמוכים הללו: מחלליה, כל העושה בה מלאכה, כל העושה מלאכה ביום השבת. ומכאן לריבוי האופנים של המלאכה ולחילוק העונשים ביניהם.

בסיכומו של דבר, דעת שמואל היא שריבוי הקרבנות נובע באמת מריבוי המיתות, ומשמעותו של לימוד זה היא, שהשבת יכולה להתפס כאשכול המורכב מקבוצת איסורים נבדלים, שכל אחד מהם נושא בפני עצמו את עונש המיתה. העושה מלאכה בשבת אינו מחלל את השבת באופן כללי, אלא עובר על עבירה מובחנת שחייבים עליה מיתה בפני עצמה.

¹⁰ ע"י בהערות תורה תמימה לדרשה זו, שמות לא יד. ובחידושי הרמב"ן ד"ה והאי דאקשינן.

¹¹ כריתות טז ע"א. הערוך לנו הגיה את המשנה שבתלמודים על פי המשנה שבמשניות ובכתבי היד, וגרס שם חטאות הרבה.

¹² מעין הרעיון של ריבוי מאסרי עולם בזמננו.

¹³ שמות פרק לא יד – טו.

¹⁴ כדאי לשים לב גם למבנה הפרשיה כולה, שיש בה כיאום בין פסוקי הפתיחה והחתימה, יג מול טז-יז ובאמצע שני פסוקי העונש, יד-טו, המעומדים זה מול זה.

¹⁵ במכילתא למדים מהכפילות הזאת דרשה אחרת, לרבות לילה כיום. מכילתא דר"י מסכתא דשבתא, פרשה א'.

ג. רבי נתן: "לא תבערו אש"

אחרי הבאת דברי שמואל, מבררת הגמרא מדוע לא השתמש שמואל במקורות התנאים שקדמוהו. זו דרך אופיינית לסוגיות רבות בבבלי, שאינה פותחת בהצגת המקורות התנאיים תחילה, אלא פותחת במקור האמורי, ובעקבותיו מביאה את הדרשות התנאיות שקדמוהו ומבררת מדוע התעלם מהם ויצר דרשה אחרת.

תחילה מובאת דרשתו של רבי נתן:

ותיפוק ליה חילוק מלאכות מהיכא דנפקא ליה לרבי נתן, דתניא, רבי נתן אומר: 'לא תבערו אש בכל משבתיכם ביום השבת', מה תלמוד לומר? לפי שנאמר 'ויקהל משה את כל עדת בני ישראל אלה הדברים וגו' ששת ימים תעשה מלאכה'.¹⁶ דברים, הדברים, אלה הדברים, אלו שלשים ותשע מלאכות שנאמרו למשה בסיני. יכול עשאן כולן בהעלם אחד אינו חייב אלא אחת? תלמוד לומר: 'בחריש ובקציר תשבת'.¹⁷ ועדיין אני אומר: על חרישה ועל הקצירה - חייב שתיים, ועל כולן אינו חייב אלא אחת! תלמוד לומר: "לא תבערו אש", הבערה בכלל היתה, ולמה יצאת להקיש אליה, ולומר לך: מה הבערה שהיא אב מלאכה וחייבין עליה בפני עצמה אף כל שהוא אב מלאכה חייבין עליה בפני עצמה.

רצף הפסוקים בתחילת פרשת ויקהל הנוגע לשמירת שבת הוא כדלקמן:

שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מְלָאכָה וּבְיוֹם הַשְּׁבִיעִי יִהְיֶה לָּךְ קָדְשׁ שַׁבָּת שַׁבְּתוֹן לַה' כֹּל הָעֹשֶׂה בּוֹ מְלָאכָה יוֹמָת: לֹא תַבְעֲרוּ אֵשׁ בְּכָל מִשְׁבְּתֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת:¹⁸

לפי דרשתו של רבי נתן, הפסוק "לא תבערו אש" הוא המשך, ופירוט לצורך הדגמה של הפסוק "כל העושה בו מלאכה יומת". הוא בא כדי להקיש ממנו על שאר אבות המלאכות.

דרשת רבי נתן שבבלי דומה מאד לדרשת רבי יונתן במכילתא, אך יש ביניהן הבדלים מעטים.

רבי יונתן אומר, לא תבערו אש, למה נאמר, לפי שנאמר ויקהל משה וגו', שומע אני, לא יהא חייב עד שיעבור על שלשים ותשע אבות מלאכות, תלמוד לומר בחריש ובקציר תשבות. עדיין אני אומר, עד שיעבור על שתיים, ואם לאו אינו חייב, תלמוד לומר לא תבערו אש, הבערה היתה בכלל ויצאת ללמד, אלא מה הבערה מיוחדת שהיא אחת משלשים ותשע אבות מלאכות וחייבין עליה בפני עצמה, אף כל שאר שלשים ותשע אבות מלאכות, דין הוא שיהא חייב על כל אחת ואחת בפני עצמה.¹⁹

גם בדרשת המכילתא, ידוע מראש שקיימים ל"ט אבות מלאכות, אך לא מוסבר מאין ידוע הדבר הזה, ומה המשמעות שלו בלי חיוב החטאות. הדרשה שבבבלי מכילה גם את דרשת "אלה הדברים" שממנה נגזר מספר ל"ט האבות. ובכך היא פותרת את שאלת המקור והצורך באבות מלאכות שקדם לחילוק החטאות. עם זאת, אין להסיק מעצם קיומם של ל"ט אבות המלאכות את הצורך בחילוק חטאות, מכיון שהאבות הללו יכולים להתפרש רק כאמצעי לגזור מהם את רשימת המלאכות האסורות בשבת, כפי שיתבאר בשעורנו בנושא ל"ט אבות.

המקור הראשון לכך שיש יותר מחיוב אחד על מלאכות שבת הוא הפסוק 'בחריש ובקציר תשבת' שממנו למדים שמלאכות שבת אינן כלולות לגמרי בלאו הכללי של איסור מלאכה, אלא הן נפרטות בתורה למלאכות פרטיות. כנגד המקור הזה, מעלה המדרש את האפשרות שיתכן שיש ייחוד רק לשתיים אלו. בזה נבדלת הדרשה במכילתא מזו שבבבלי, לפי הבבלי, אפשר היה להניח שרק על שתי אלו שנתייחדו, החריש והקציר, יש חילוק, אך כל שאר המלאכות כלולות בלאו האחד, ולפי המכילתא היתה לימוד אחר מהן – שרק כשעבר על שתיים חייב.

בין כך ובין כך נחוץ גם הפסוק של הבערה שמופיע בפרשת ויקהל עצמה, שממנו לומדים שכשם שהבערה קיבלה לאו בפני עצמה, כך שאר המלאכות.

לא ברור מן המדרש ומן הגמרא, מדוע נחוץ היה שלב הביניים של "בחריש ובקציר תשבות" ולא ניתן היה להסתפק בהבערה לחילוק מלאכות.

ואכן, הירושלמי מציג את הדרשה הזאת על בסיס הבערה בלבד:

לא תעשה כל מלאכה כלל, לא תבערו אש בכל משבתיכם פרט, הלא הבערה בכלל הייתה, ויצאת מן הכלל ללמד, לומר: מה הבערה מיוחדת מעשה יחידי וחייבין עליה בפני עצמה, אף כל מעשה ומעשה שיש בו לחייב

¹⁶ שמות לה א-ב.

¹⁷ שמות לד כא.

¹⁸ שמות לה ב – ג.

¹⁹ מכילתא דר"י ויקהל - מס' דשבתא פרשה א.

כפי הנראה, הדרשה של הירושלמי היא הדרשה הראשונית והבסיסית יותר, והיא אכן מסתמכת על הפסוק של הבערה בלבד.

יתכן, שהמכילתא והבבלי נזקקו לסיוע מחרישה וקצירה, בשל קיומה של הדעה החולקת של רבי יוסי. רבי יוסי סבור ש"הבערה ללא יצאת", כלומר שאפשר להסיק מהייחוד של לאו להבערה, מסקנה הפוכה מזו של רבי נתן, שהבערה אינה דוגמת מלאכה ייצוגית אלא אדרבה, מקרה חריג של מלאכה קלה, שיש בה לאו בלבד ואינה כלולה חיוב מיתה.

אפשר להכליל את מערכת הדרשות של רבי נתן, רבי יונתן והירושלמי לרעיון מרכזי אחד: העקרון של הדרשה הזאת מבוסס על כך שיש בתורה פסוקים המזכירים במפורש מלאכות בודדות מעבר לאיסור הכללי של מלאכה בשבת: חרישה, קצירה והבערת אש. מכך נובע, שמעבר לאיסור הכללי על מלאכה בשבת, קיים איסור נפרד על מלאכות שונות. לפי ההסבר הזה, אכן שבת אינה דומה לשאר הלאוים, שכן בלאוים האחרים, גם אם יש בהם חזרות מרובות, העבירה היא אותה עבירה, כגון אכילת חלב. וכאשר יש שני צוים נפרדים: איסור ביאה על אחות אב ועל אחות אם, אזי באמת הם נמנים כשתי מלאכות נפרדות. נמצא שהחידוש בשבת דווקא הוא הפוך למחשבה הראשונית: מן הדין היה להחשיב לאוים נפרדים: לא תחרוש בשבת, לא תקצור בשבת ולא תבעיר בשבת. אך הפסוקים הכוללניים, האוסרים עשית כל מלאכה בשבת, מבטלים את ההפרדה הזאת, מקיימים רק לאו אחד בשבת, ואילו הפסוקים המפרידים נותרו רק "חילוק חטאות".

עתה על הגמרא להסביר מדוע לא נזקק שמואל לדרשה זו ותשובתה פשוטה:

שמואל סבר לה כרבי יוסי, דאמר: הבערה ללאו יצאת. דתניא: הבערה ללאו יצאת, דברי רבי יוסי. רבי נתן אומר: לחלק יצאת.

לדעת רבי יוסי, ושמואל בעקבותיו – הזכרתה של מלאכת הבערה כמלאכה נפרדת אינה מיועדת ללמד על השאר, אלא מוציאה אותה מן הכלל והיא מלאכה שיש בה רק לאו ואינה באיסור הכללי של שבת, שהוא איסור סקילה.

לסיכום, לפי שיטת רבי נתן וסייעתו, התורה עצמה לימדה שיש ל"ט לאוים של מלאכות נפרדות בשבת. ומן הדין היה שכל לאו שכזה ידון כנפרד לגמרי עד כדי מנייתו בנפרד במנין הלאוים. החידוש הוא דוקא בקבלת ההכללה: האיסור הכולל על עשית מלאכה בשבת מוריד במידה מסוימת מן העצמאות של כל אחד מהלאוים של המלאכות ובמידה מסוימת מצמצם את מידתו, כך שהשוכח עיקר שבת, אינו חייב עוד על כל לאו ולא בפני עצמו.

ד. רבי יוסי: לימוד מפרשת החטאת

הגמרא מציעה את המקור התנאי השני ומבררת מדוע שמואל נמנע מלהשתמש בו.

ותיפוק ליה לחלוק מלאכות מהיכא דנפקא ליה לרבי יוסי! דתניא, רבי יוסי אומר: ועשה מאחת מהנה [נ"א: ועשה אחת ועשה הנה]²¹ פעמים שחייבים אחת על כולן, ופעמים שחייבין על כל אחת ואחת.²²

דרשתו של רבי יוסי, כפי שהיא מופיעה בנוסח המקוצר שלפנינו, אינה ברורה דיה. אמנם, אפשר להבין שהניגוד אחת-הנה פותח מקום לייחוד וריבוי, אולם אין להבין אימתי מתקיים הייחוד והריבוי ולמה הוא מתייחס.²³ הקושי השני הוא שהפסוק שעליו נאמרה הדרשה הוא פסוק כללי בדיני שגגות, ואין הסבר מדוע דווקא להפיק הלכה זו לשבת.²⁴

בספרא, מופיעה הדרשה בצורה אחרת. כפי שמובא בשעור הקודם, בעקבות דרשתו הקצרה של רבי יוסי:

ר' יוסי אומר ועשה אחת ועשה שני פעמים שהוא חייב אחת על כלם ופעמים שהוא חייב על כל אחת ואחת.²⁵

ממשיך הספרא ושואל "הכיצד" ומונה את כללי משנת כלל גדול כפי שהם מופיעים במשנה. גם בספרא אין פתרון לשאלה כיצד יישם רבי יוסי את הדיוק יחיד – ריבוי, לשבת דווקא ולחילוק חטאות בה. נראה שמשום אי הבהירות הזאת, נזקקו האמוראים להסביר את דרשתו של רבי יוסי.

ואמר רבי יוסי ברבי חנינא,²⁶ מאי טעמא דרבי יוסי? אחת – מאחת, הנה – מהנה: אחת שהיא הנה, הנה שהיא

²⁰ ירושלמי שבת פרק ז ה"ב ט' ע"ג.

²¹ ע"י לקמן קג ע"ב.

²² בבלי שבת ע' עמ' א - ב

²³ בסוגיית כריתות ד' א', מובאת הדרשה אחת-הנה לענין אחר של ריבוי וייחוד, באכילת חלב.

²⁴ בסנהדרין סב ע"א מקבילה הגמרא את הדיון בשבת לדיון בעבודה זרה.

²⁵ ספרא ויקרא - דבורא דחובה פרשה א

²⁶ בסנהדרין ס"ב ע"א מובאים הדברים בשם רבי יונתן.

אחת. אחת - שמעון, מאחת - שם משמעון. הנה - אבות, מהנה - תולדות, אחת שהיא הנה - זדון שבת ושגגת מלאכות. הנה שהיא אחת - שגגת שבת וזדון מלאכות.

רבי יוסי ברבי חנינא מדייק דיוק כפול, "אחת" לעומת "הנה", ו"הנה", לעומת "מהנה". גם פירושו של רבי יוסי ברבי חנינא אינו מסביר כיצד ניתן להתמקד, מתוך הלכות השגגות הכללית, דווקא להלכות שבת. ולהפדה האפשרית ביניהן בין מושג ה"שבת" לבין מושג ה"מלאכה". סביר להניח, שגם לדרשה זו עמדה ברקע ההבחנה בין המלאכות השונות, לצורך גזירת התולדות וסוגי המלאכות האסורות, ומתוך כך כבר היתה קיימת הנחה מוקדמת, שבשבת ישנו מושג כללי של איסור מלאכה, המתפרט למלאכות משניות, ועל בסיס ההנחה הזאת, ניתן ליצור הפרדה שכזאת.

אם מקבלים את ההנחה הזאת, אפשר לקרוא את הפסוק באופן שהדבר ישתמע ממנו כך:

דָּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר נֶפֶשׁ כִּי תִחַטָּא בְּשִׁגְגָה מִכֹּל מִצְוֹת ה' אֲשֶׁר לֹא תַעֲשִׂינָהּ וְעֵשָׂה מֵאֶחָת מֵהֵנָּה.²⁷
יש לשים לב גם לחלקו הראשון של הפסוק: מדובר נפש שחטאה ב"אחת מכל מצוות ה' אשר לא תעשינה", המדובר הוא על כלל מצוות ה'. לאחר מכן, בא המיקוד: "ועשה מאחת מהנה", שהוא מיותר. לכן, אפשר לפרש שעשה "מאחת מהנה" הוא מיקוד בתוך מיקוד: עשה אחת מתוך מצוות ה', ומתוכה – עשה פרט אחד, שהוא "אחת מהנה".

בהמשך נעין בסוגיה מקבילה במסכת סנהדרין,²⁸ שבה מועברת מחלוקת רבי נתן ורבי יוסי, לשאלת חילוק עבודות בעבודה זרה. ההקבלה של שבת ועבודה זרה, הן מצד חומרתן, הן מצד ההבחנה הקיימת בהן בין מהות המצוה לבין פרטי מלאכותיה, מעוררת את המחשבה, שרבי יוסי ראה בפסוק הכללי של איסורי שגגות הבחנה שקיימת רק בשתי מצוות אלה, בין המהות של המצוה – שהיא מהות תכנית כללית, של שמירת השבת והמנעות מחילולה, כמושג מופשט, ובדומה לזה עבודה זרה, שהיא בכלל דרישה מופשטת שלא לעבוד אלהים אחרים, והתפרטות של המעשים המרכיבים את הרעיון השלם הזה. בעבירות אחרות, קיימת זהות בין מעשה העבירה לבין מהותה, כגון באכילת מאכלות אסורות וביאות אסורות. האכילה עצמה או הביאה עצמה היא מהותו של האיסור. אין בה מושג כולל מעבר לכך.²⁹

בכל אופן, דרשתו של רבי יוסי, ובמיוחד בעקבות הסברו של רבי יוסי ברבי חנינא, ממוקדת בפן של השגגה: במה שגג, באיסור הכללי או חלק מפרטיו? לפי רבי יוסי, ההלכה של חילוק מלאכות היא בעיקרה הלכה של דיני שגגות, התלויה במחשבת האדם, כפי שבארנו כבר בשעור הקודם, ובניגוד לדרשת שמואל הרואה בה הלכה מיוחדת בהלכות שבת.

ושמואל? אחת שהיא הנה, והנה שהיא אחת לא משמע ליה.

לא ברור מה לא משמע ליה לשמואל, האם זה הדיוק הלשוני, או שמא כלל הדרשה. אפשר לומר, ששמואל סבר שאי אפשר להסיק מ"אחת מהנה" מסקנה לגבי שבת, ולכן הציע דרשה שמדייקת במקורות של שבת עצמה. כאשר משוים את דרשתו של שמואל לדרשתו של רבי יוסי עולה בבירור גם ניגוד נוסף, אצל שמואל, הריבוי של החטאות נובע מריבוי מיתות. היסוד של הריבוי אינו הלכה בשגגה, אלא הלכה באיסור שבת, ואילו אצל רבי יוסי, מושם הדגש על הפן של הריבוי במחשבתו של האדם השוכח, כמבואר בסוגית זדון שבת ושגגת מלאכות.³⁰

זה גם ההבדל בין רבי נתן לרבי יוסי, גם רבי נתן סבר שהלימוד הוא מהפרטת המלאכות של שבת לחרישה זריעה והבערה בפסוקים שונים. רבי יוסי לא קיבל כפי הנראה את הדרשות המפריטות הללו, בוודאי לא לגבי הבערה, ולכן אין הוא מוצא בפסוקי שבת את הרעיון של הפרדת המלאכות והעונשים עליהן. מבחינתו זו הלכה כללית בהלכות שגגות, שכאשר יש איסור הניתן להתפרטות לאופנים שונים של עבירה, אזי יש בו חלוק חטאות. הלכה כללית זו מצאה מקום לחול בו בשבת בשל המבנה המיוחד של האיסור שבה, כשם שיש לה מקום גם בהלכות עבודה זרה.

²⁷ ויקרא ד ב

²⁸ סנהדרין סב ע"א

²⁹ הגם שיש הכללות של קבצי מצוות בעלות אופי דומה, כמו הכללת המאכלות האסורות בחתימת פרשת שמייני או הכללת עבירות העריות בתאור ההנגדה למעשה ארץ כנען ומעשה ארץ מצרים. אבל אין שם מצוה אחת כוללת את כל הפרטים. לאידך גיסא, קשה לחשוב על עבירה שנפרטת לחלקים שונים זה מזה מהותית. הדוגמה המובהקת להשוואה היא כמובן איסור מלאכה ביום טוב, שתידון להלן.

³⁰ תוספות דנו בשאלה כיצד חולק שמואל על שתי שיטות התנאים ומחדש דרשה אחת, והשיבו, "דמקבלה קים ליה לשמואל הכי" (תוד"ה לא משמע ליה, ע' ע"ב). ועי' בדיונו של הפני-יהושע בדברים. ראו לקמן, ביאורנו שדרשת שמואל משקפת ככל הנראה מסורת בבלי עוצמאית.

ה. עבודה זרה כמקרה מבחן

קיימת הקבלה בין איסור שבת לאיסור עבודה זרה בכמה וכמה מישורים, שעוד נדון בהם גם מן הצד הרעיוני-רוחני שבהם. המישור הנוגע לסוגייתנו הוא, כאמור, שגם בעבודה זרה קיימת הבחנה בין האיסור הכללי, המהותי, לבין העבודות המרכיבות אותו. הסוגיה בסנהדרין בענין עבודה זרה מקבילה לסוגייתנו במידה מרובה: תני רבי זכאי קמיה דרבי יוחנן: זיבח וקיטר וניסך והשתחוה בהעלם אחד - אינו חייב אלא אחת. אמר ליה: פוק תני לברא! אמר רבי אבא: הא דאמר רבי זכאי - מחלוקת רבי יוסי ורבי נתן. דתניא: הבערה ללאו יצאה, דברי רבי יוסי. ורבי נתן אומר: לחלק יצאה. למאן דאמר הבערה ללאו יצאה - השתחוואה נמי ללאו יצאה. למאן דאמר הבערה לחלק יצאה - השתחוואה נמי לחלק יצאה.³¹

רבי יוחנן דוחה בשתי ידיים את הברייתא שהביא רבי זכאי,³² ולדעתו, גם בעבודה זרה יש "חילוק עבודות", כמו בשבת.

רבי אבא, מבקש לתלות זאת במחלוקת רבי יוסי ורבי נתן. הוא מבין, שהמקור ללמוד ממנו חילוק עבודות בעבודה זרה הוא "לא תשתחוה להם ולא תעבדם" – השתחויה בכלל היתה ולמה יצאת, להקיש אליה ולומר לך, שכל עבודה עומדת בפני עצמה. דרשה דומה לדרשת "לא תבערו אש" שממנה למד רבי נתן את דין חלוק מלאכות בשבת. לימוד זה מתאים רק לשיטת רבי נתן, ורבי יוחנן סובר כמותו. אבל לדעת רבי יוסי, הסובר שהבערה ללאו יצאת, אפשר שגם בעבודה זרה יסבור כן, ואם כן, אין לו מקור ללמוד ממנו חלוק עבודות בעבודה זרה.

מתקיף לה רב יוסף: דילמא עד כאן לא קאמר רבי יוסי התם הבערה ללאו יצאה - דנפקא ליה חילוק מלאכות (ויקרא ד') מאחת מהנה, דתניא, רבי יוסי אומר: ועשה מאחת מהנה - פעמים שחייב אחת על כולן, פעמים שחייב על כל אחת ואחת. ואמר רבי יונתן: מאי טעמא דרבי יוסי - דכתיב ועשה מאחת מהנה אחת מאחת, הנה מהנה, אחת שהיא הנה, והנה שהיא אחת אחת - שמעון, מאחת - שם משמעון, הנה - אבות מהנה - תולדות. אחת שהיא הנה - זדון שבת ושגגות מלאכות, הנה שהיא אחת - שגגת שבת וזדון מלאכות. אבל הכא, דלא נפקא ליה חילוק מלאכות מדוכתא אחריתי - דכולי עלמא השתחוואה לחלק יצאה.

רב יוסף מנסה להציע הבדל בין מבנה הדרשות בשבת למבנה הדרשות בעבודה זרה, לפי דבריו, בשבת יש גם את דרשת "מאחת מהנה" של רבי יוסי, וגם את דרשת "לא תבערו" של רבי נתן. לדבריו, גם רבי יוסי היה מודה, שהעדיפות הראשונה היא לפרש "לחלק יצאת" ורק מפני שהיה לו מקור אחר ללמוד ממנו "לחלק", יכול היה לדרוש את הבערה ללאו. בעבודה זרה, מציע רב יוסף, יסכים גם רבי יוסי לרעיון שהשתחוואה לחלק יצאת. רב יוסף מבקש לטעון, אם כן, שבעבודה זרה אין כל מחלוקת, ודאי יש בה חילוק עבודות, ואין יסוד לברייתת רבי זכאי. הגמרא ממשיכה את המהלך ומדייקת אותו עוד יותר:

חילוק מלאכות דעבודה זרה נמי תיפוק ליה מאחת מהנה: אחת - זביחה, מאחת - סימן אחד, הנה - אבות: זיבוח קיטור ניסוך והשתחוואה. מהנה - תולדות: שבר מקל לפנייה. אחת שהיא הנה - זדון עבודה זרה ושגגות עבודות. הנה שהיא אחת - שגגת עבודה זרה וזדון עבודות.

הגמרא דוחה את דעתו של רב יוסף, ומסיקה בדיוק ההפך – הדמיון בין שבת ועבודה זרה הוא דמיון גמור. לא זו בלבד שבכל אחת מהן יש פרט יוצא מן הכלל: השתחוואה כנגד הבערה, ואת שניהם ידרוש רבי נתן במידה שווה "לחלק יצאת" אלא שגם יש להן מקור משותף ללמוד לחלק לרבי יוסי: "אחת מהנה". שהרי פסוקי "אחת מהנה" לא נאמרו בייחוד לגבי שבת, הם עקרון כללי בידי שגגות, והוא יכול להתקיים באותה מידה גם בעבודה זרה וגם בשבת.

לפי זה, באמת אין שורש במקורות התנאים לברייתת רבי זכאי. אמנם, היחיד שיכול לתמוך בברייתת רבי זכאי הוא שמואל. לדעת שמואל, חילוק מלאכות בשבת הוא ייחודי לשבת שיש בה "מיתות הרבה". בעבודה זרה לא מצינו פרשיה כזאת, ואם כן, שם אין "מיתות הרבה" ואין מקור ל"חילוק מלאכות" שגור אחריו חילוק חטאות.

השיטה של רבי זכאי, מובאת במפורש בהמשך הסוגיה בסנהדרין כדעתו של רבי אמי,³³ אמורא בבלי שעלה לארץ ישראל, ולכן יתכן לומר שיש כאן מחלוקת מקורות ארצישראליים ובבליים. דבר זה מסביר מדוע שמואל

³¹ סנהדרין סב ע"א

³² רבי זכאי זה הוא אמורא בבלי בן הדור השני שעלה לארץ ישראל ושימש כ"תנא" – שונה ברייתות, בבית מדרשו של רבי יוחנן. גם בירושלמי יש עדות על מאורע זה, שבו שנה רבי זכאי הלכת עבודה זרה זו בפני רבי יוחנן ורבי יוחנן דחאו, אלא שבירושלמי המסורות מהופכות.

³³ דעתו מוסברת בסנהדרין סג ע"א, ומותאמת בפירושו לרבי זכאי בסוגיה בסנהדרין ס"ב ע"ב. יש להעיר שבירושלמי יש מסורת הפוכה, רבי זכאי שונה לפני רבי יוחנן שחייב על כל אחת ואחת, ורבי יוחנן דוחה דבריו בחריפות: "בבליא, עברת בידך תלתא נהרין

הבבלי לא נזקק לברייתות של רבי נתן ורבי יוסי, המייצגות את המסורת הארצישראלית. ונצרך לדרשה מיוחדת בהלכות שבת: "מיתות הרבה", ואילו בעבודה זרה סבר כנראה כרבי זכאי. לשיטת הבבליים, אין מקור לחילוק מלאכות הנובע מדיני שגגות, והוא קיים רק כהלכה מיוחדת בהלכות שבת.

ו. שגגת שבת ושגגת מלאכות

בכלל הגדול שבמשנה מפורש הדין של "שגגת שבת וזדון מלאכות" – זהו הסעיף השני של הכלל, שכח את השבת, ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה. וכן הדין של "זדון שבת ושגגת מלאכות" שהוא הסעיף השלישי, שידוע שהוא שבת ולא יודע איסורי מלאכות. לעיל דייקנו מן הסעיף השני, שאם שכח שבתות הרבה ועשה בהן מלאכות הרבה, חייב רק חטאת אחת על כל אב מלאכה. במשך כל השבתות. ההלכה הזאת תלויה בשאלה האם "שבתות מחלקות" ומחייבת דיון נוסף לגבי תפיסת המושג הכללי של שבת. אולם אין היא נוגעת להבנת היחס בין איסור המלאכה הכללי בשבת לבין המלאכות הפרטיות שאנו עוסקים בו בשעור הנוכחי. דיון אחר שנמצא בגמרא, הוא בשאלה של שגגת שבת ומלאכות גם יחד. היינו, שלא ידע ששבת, וגם לא ידע על איסורי המלאכות. הדיון הזה נוגע יותר לליבת הענין של שעורנו.

בעא מיניה רבא רבא מרב נחמן: העלם זה וזה בידו מהו? אמר ליה: הרי העלם שבת בידו, ואינו חייב אלא אחת. אדרבא, הרי העלם מלאכות בידו, וחייב על כל אחת ואחת!³⁴

הצגת השאלה של הגמרא חושפת שוב את כפל מערכות האיסור בשבת. מצד אחד, קיים לאו כללי של שבת, ומצד שני, הוא מתפרט ל"ט" מלאכות שעל כל אחת מהן מתחייבים בפני עצמה. המקרה של העלם שבת ומלאכות כאחת, מעורר את השאלה מה מבין השניים עיקרי ומה משני לו.

אלא אמר רב אשי: חזינו, אי משום שבת קא פריש - הרי העלם שבת בידו ואינו חייב אלא אחת, ואי משום מלאכה קפריש - הרי העלם מלאכות בידו וחייב על כל אחת ואחת. אמר ליה רבינא לרב אשי: כלום פריש משבת - אלא משום מלאכות, כלום פריש ממלאכות - אלא משום שבת! אלא, לא שניא.

הנסיגה של רב אשי לפתור את השאלה מעיד על כך שסברתו היא, שעיקר הבעיה בשכחה המחייבת היא הדעת החסרה של האדם ולא המלאכה שנעשתה, כפי שהתבאר בשעור הקודם. לפיכך, למרות שאין שום הבדל במעשים, אם שכח גם שבת וגם מלאכות, ההבדל בתודעה קובע את סוג הכפרה. על שכחה אחת כללית חייבים בכפרה אחת, ועל שכחות של פרטים רבים, חייבים בריבוי חטאות. תגובתו של רבינא אינה חולקת עקרונית על הרעיון שבוחנים את מספר החטאות לפי טיב השכחה, אלא שלדבריו, אין הבדל מהותי בין שכחת שבת לשכחת מלאכותיה. נראה, שרבינא שולל במידה מסוימת את שנאמר כאן לעיל, ובשעור הקודם, שיש הפרדה ברורה בין מושג השבת הכללי, המופשט, והמכיל בתוכו גם עשה וגם לאו דשבתון, לבין איסורי המלאכות שהן רק פרטים מן השבת. לפי רבינא, איסורי המלאכות והשבת עצמם זהים, ולכן שכחתם אחת היא.

המשך הדיון בגמרא מחזק את המגמה של ההאחדה בין עצם השבת לבין פרטי מלאכותיה:

תנן: אבות מלאכות ארבעים חסר אחת והוינן בה: מנינא למה ליה? ואמר רבי יוחנן: שאם עשאן כולן בהעלם אחד - חייב על כל אחת ואחת. אי אמרת בשלמא העלם זה וזה בידו - חייב על כל אחת ואחת - שפיר. אלא אי אמרת: העלם שבת בידו, אינו חייב אלא אחת היכי משכחת לה? בזדון שבת ושגגת מלאכות. הניחא אי סבר ליה כרבי יוחנן, דאמר כיון ששגג בכרת אף על פי שהזיד בלאו, משכחת לה דידע ליה שבת בלאו, אלא אי סבר לה כרבי שמעון בן לקיש, דאמר: עד שישגוג בלאו וכת, דידע ליה שבת במאי? דידע לה בתחומין, ואליבא דרבי עקיבא.

הדיון של הגמרא חוזר כמעט לנקודת המוצא של השאלה. האם בכלל קיימת מציאות של שכחת שבת שאינה מכילה גם את שגגת המלאכות. שהרי – מה שכח, אם לא את המלאכות? הנחת הגמרא היא שאין קיום למושג השבת בלי איסורי המלאכות שלו. הגמרא אינה דוחה זאת, אלא מציעה מלאכה אחת נוספת, שאינה כלולה ב"ט", ובאמצעות שכחתה ניתן לשכוח את השבת בנפרד משכחת המלאכות.

ואיתברת, אינו חייב אלא אחת". אולם מהלך הסוגיה בירושלמי שונה לגמרי. וזוקק דיון נפרד. גם בבבלי, בהמשך, מוצע פתרון אחר לחלקי הברייתא, שנדחה רק מפני שאינו מתאים לשיטתו של רבי יוחנן שלא לפרש ברייתא ב"תרי טעמי".

³⁴ שבת ע"ב. הדיון הזה קרוב לדין שוכח עיקר שבת שבמשנה, שחייב רק אחת. נחלקו המפרשים בהבנת היחס ביניהם. רש"י מצמצם: שעשה מקצת מלאכות בהעלם שבת והעלם מלאכות, ואין בזה שכחת עיקר שבת. הריטב"א (ד"ה בעא מיניה) מקשה מכך שבהמשך הסוגיה ברור שמדובר על שגגת כל ה"ט, שהרי מחפשים עוד מלאכה אחת שאינה בכלל ה"ט, ונדחק בתירוץ. תוספות פירשו שאכן מדובר בשכחה כפולה, גם של שבת וגם של כל המלאכות, ובכל זאת אין זה דומה לשוכח עיקר שבת, כי שם מדובר בדומיא דתינוק שנשבה, שאי מדכרו ליה לא מדכרו, ואילו רבא מייירי במקרה שאם יזכירו לו יזכר. לא ברור מהי המציאות של שכחה כזאת שדומה לתינוק שנשבה. ועי' גם בשפת אמת ד"ה בגמ' אבל לא שכח, סח ע"ב.

תשובת הגמרא מעידה לכאורה על כך שהנחת היסוד התקבלה. כלומר, שאין לשבת משמעות נבדלת מכלל מלאכותיה. אולם, אפשר לצמצם את חריפותה של המסקנה הזאת ולומר שבהקשר הנוכחי, אין מדובר על שכחת מושג השבת כולו, אלא מחפשים שכחה של הלאו הכולל "לא תעשה כל מלאכה". הידיעה ששבת היא יום מנוחה וקדושה, יום של כבוד ועונג, אינה כלולה בדיון שלפנינו, מכיון שהוא ממוקד בשאלת המלאכות. אם נפרש כך, אזי השאלה של הגמרא ממוקדת יותר: האם יש אפשרות לדבר על שכחת הלאו הכולל של עשית מלאכה בשבת, בנפרד משכחת ל"ט המלאכות המרכיבות אותו. התשובה של הגמרא לכך היא שהדבר אפשרי, רק במידה וקיימת מלאכה אסורה נוספת שאינה כלולה ב"ט. אחרת, לא היה נשאר מרווח לכלל שאינו חלק מן הפרטים.

נמצאנו אומרים, שלפי מסקנת הגמרא אין בעצם מושג כולל, עצמאי, של איסור מלאכה בשבת. משל למה הדבר דומה, לעובדה שאין איסור כולל של "מאכלות אסורות", אפשר רק לעבור על לאוים פרטיים, באכילת בשר נבלה, שקצים ורמשים, חלב ודם וכיוצא באלה.³⁵ הסברה לכך היא, שמהותה של השבת סובבת את השביתה ממלאכות: הקב"ה שבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה, והאדם השובת בשבת מחקה את השבתון הא-להי, תוך התייחסות לאותן מלאכות עצמן שבהן נברא העולם – ונבנה בעקבותיו המשכן. גם לפי הדברות של ספר דברים, מהותה של השבת היא השביתה מן המלאכה, כדי להפגין את יציאת עם ישראל מעבדות לחרות. לכן יש מקום דווקא בשבת למחשבה שמכלול המלאכות זהה וחופף את מהותו של היום.

ז. אין חילוק מלאכות ביום טוב

ראינו, שבעבודה זרה, יש ספק ומחלוקת בשאלה האם יש בה חילוק חטאות אם לאו. מקור נוסף שהיה אפשר להעתיק אליו את חילוק המלאכות, ובו לא נעשה הדבר, הוא יום טוב. ביום טוב, כמו בשבת, יש איסור מלאכה, ויש בו מלאכות רבות האסורות. עם זאת. במסכת מכות חידש רבא, שיש חילוק מלאכות בשבת ואין חילוק מלאכות ביום טוב.³⁶ וכך פסק הרמב"ם.³⁷ הקונטרס מפרש את טעמו כך:

ואין חילוק מלאכות ביום טוב - אם עשה שתיים ושלוש מלאכות בהעלם אחד או עשה מלאכה שיש בה שתיים אינו חייב אלא אחת למ"ד (שבת דף ע) הבערה לחלק יצאת סבירא ליה אין חילוק מלאכות ביו"ט דביו"ט לא יצאת הבערה ומ"ד נמי הבערה ללאו יצאת ונפקא ליה חילוק מלאכות מועשה אחת מהנה הני מילי באיסורי דאית בהן חיוב חטאת כגון מלאכות דשבת דזדון כרת ושגגת חטאת דבהיא פרשה דועשה מאחת מהנה קמייירי בחטאת אבל יו"ט דחיוב מלקות הוא ואין זדונו כרת אין בו חילוק מלאכות.³⁸

ההבדל בין שבת ליום טוב קיים לפי כל שלשת המקורות לחילוק מלאכות בשבת. רבי נתן לומד מהפסוקים שיש בהם מלאכות נפרדות בשבת: חרישה, זריעה והבערה. מכיון שאין פסוקים של לאוים נפרדים ביום טוב, אין מקום למתן מעמד של לאו עצמאי למלאכות ביום טוב. לדעת רבי יוסי, הלומד מ"אחת מהנה" – הלכות שגגות, מסביר רש"י שהלכות אלה אינן קיימות ביום טוב, שאין בו חטאת כי אין בו מיתה על איסור המלאכה. ומכאן שגם לשמואל, הלומד מריבוי מיתות בשבת, שביום טוב שאין בו מיתה כלל, אין גם ריבוי וחילוק מלאכות. העובדה שאין חיוב מיתה על מלאכות ביום טוב מעידה על כך שאיסור המלאכה ביום טוב פחות משמעותי ומרכזי בעיצובו של היום מאשר בשבת. והדבר מובן גם מכך שביום טוב נדחה איסור המלאכה מפני חובת הכנת הסעודה לשם שמחת יום טוב.

האחרונים הצביעו על מקרה שבו יכול להיות הבדל למעשה בין שלשת המקורות:

נסתפקו האחרונים ביום הכיפורים אי יש בו חילוק מלאכות כמו בשבת או לא. והעלו דזה תלוי בהך פלוגתא דלמאן דאמר "הבערה לחלק יצאת" והך קרא הא כתיבא גבי שבת, וכמו דמפקין מיניה יו"ט דאין בו חילוק מלאכות ה"ה דמפקין מיניה יו"ה"כ, דהא אין למדין קל מחמור להחמיר עליו. אבל למאן דנפק ליה חילוק מלאכות בשבת מקרא דמאחת מהנה, וכמבואר במסכת שבת דף ע', והך קרא הא לא כתיבא גבי שבת כלל רק בפרשת קרבן חטאת, והרי גם העושה מלאכה ביו"ה"כ חייב חטאת, ודאי דמריבין מיניה גם יו"ה"כ לחילוק מלאכות...³⁹

³⁵ מן הסוגיה במכות טז ע"ב, בענין אוכל נמלה, משמע שקיימת אפשרות לעבור על איסורים נבדלים, גם איסור שרץ המים, וגם איסור כולל של אכילת שרצים. שני הבדלים עיקריים בין הסוגיה שם לכאן, ראשית, בתורה אכן מופיעים לאוים נפרדים ופרטיים ולאוים כוללים במאכלות אסורות, ואילו בשבת אין הפרדה כזאת. אלא אם כן נקבל שהדרשה של רבי נתן מניחה שזורע וחורש מורים על הפרט לאוים כללית. מה שלא התקבל על דעת הראשונים ולא מנאום כל"ט לאוים (כפי העולה גם מן הסוגיה בכריתות ג' א-ב). ההבדל השני הוא שהלאוים הכוללים לא יוצרים איסור אחד כולל, אי אפשר לדבר על "שגגת אכילת מאכלות אסורות" כדבר העומד בפני עצמו.

³⁶ מכות כא ע"ב

³⁷ רמב"ם הלכות יום טוב א ג.

³⁸ פירוש הקונטרס לרש"י מכות כ"א ב.

³⁹ ספר בית הלוי ח"א - סימן טז. הוא מציין כמקור לדבריו את הפני יהושע והטורי אבן. והשוו גם חי' רעק"א למכות כ"א ב.

לפי רבי נתן, דין יום הכפורים צריך להיות כדין יום טוב, מכיון שבו לא יצאה מלאכה אחת נפרדת ללמד על האחרות שהן זכאיות לחילוק עצמאי. לפי הסבר זה צריך לומר, שגם ביום כפור, כמו ביום טוב, איסורי המלאכה אינם תופסים מקום מרכזי באותה מידה כמו בשבת, אלא שהמועדים מהופכים, ביום טוב, עיקר המועד היא שמחת יום טוב והיא מאפילה על איסורי המלאכות, וביום הכפורים, עיקר המועד הוא התענית, והוא שמאפיל על איסורי המלאכות.

לדעת רבי יוסי, אפשר ללמוד מחטאת גם על יום הכפורים, שיהיה בו חילוק מלאכות. יש מקום לדון בשאלה מה המשמעות לכך שהלימוד מחטאת מחייב חילוק מלאכות גם ביום הכפורים. כפי שהוסבר לעיל, השאלה תלויה בהבנה מה יוצר את ההבחנה בין המלאכות. אם מבינים שהסיבה לכך היא התופעה של ריבוי האופנים שבהם ניתן לעבור את העבירה, בשונה ממאכלות אסורות ועריות, שם יש רק אופן אחד של ביצוע מחייב של העבירה – אזי כך הדבר גם ביום הכפורים. יש אופנים רבים שבהם אפשר לחלל את קדושת יום הכפורים במלאכה. אם הסיבה לכך היא הפרדה בין ה"אחת" ל"הנה", כלומר, הפרדה בין המצוה הכללית, כפי שהיא קיימת בשבת ובעבודה זרה, לבין פרטי יישומה, במלאכות שבת או בעבודות פולחניות של עבודה זרה, הרי שיש להחשיב גם את יום הכפורים כיום שיש לו משמעות כללית עצמאית, נבדלת מאיסורי המלאכות שבו. אדרבה, ביום הכפורים, יותר מאשר בשבת, יש איסורים שהם "עיקר יום הכפורים" ואינם מלאכות – איסורי התענית. בעוד שבשבת נדחקה הגמרא למצוא מלאכה אחת אליבא דרבי עקיבא שהיא תשמש כ"עיקר שבת", שאותו הוא זוכר גם כששכח את כל המלאכות הרי שביום הכפורים הדבר פשוט ביותר, גם אם שכח את כל המלאכות, עדיין יכול לזכור את איסורי אכילה ושתיה ושאר העיניניים.

מן העבר האחר יש להבין מה המשמעות של העדר חילוק מלאכות ביום טוב. נראה, שהמסקנה לפי כל שלש הגישות לחילוק מלאכות בשבת, תהיה שביום טוב אכן המלאכות אינן איסורים עצמאיים. בדבר זה נעסוק אי"ה בהרחבה במסכת ביצה, ובשלב זה נרמוז רק בקצרה: השביתה מ"ט המלאכות של שבת היא עיקר שבת, שהרי בו שבת ה' מכל מלאכות, ומעמלן של מלאכות יצא עם ישראל ממצרים לחרות עולם. לעומת זאת ביום טוב, אין השביתה ערך לעצמה, אלא רק פינוי זמן לשם קיום מצוות היום, שהרי מצוות היום עצמן – אינן בטלות מפני המלאכה. מצות השמחה מתירה להכין את צרכי הסעודה משחיטה ועד בישול ביום טוב עצמו. לפיכך – אין מעמד עצמאי בעל ערך לכל אחת ואחת מן המלאכות, והן בטלות אל האיסור הכללי של מלאכה ביום טוב.

רזא דשבת

ח. רזא דשבת

את הפיסקה המתחילה ב"כגוונא" מספר הזוהר נוהגים לומר בבתי הכנסת החסידיים, ובעקבותיהם כל המתפללים נוסח ספרד, קודם לאמירת ברכו בתפילת ערבית של שבת.⁴⁰ נקרא את ה"כגוונא" בהשראת סוגיית השבת והמלאכות:

סודה של השבת הוא סוד האחדות. השבת למטה, אצל בני האדם בעולם הזה, מתיחדת ב'אחד', כשם שבעולמות העליונים, הרוחניים, מופיעה האחדות.

הקדוש-ברוך-הוא, האחדות המוחלטת, לא יושב על כסא כבודו, הופעתו בעולם כמלך יושב על כסא המלכות, אינה מתקיימת, כל עוד השבת לא נעשית בסוד האחד כדוגמתו. זהו סוד: "ה' אחד ושמו אחד".

סוד השבת, היא השבת המתאחדת בסוד האחד, שישרה עליה סוד האחד. כלומר, השבת מתיחדת בכך שהיא מתקשרת עם מושג האחדות העליונה של כל העולמות.

התפילה של כניסת השבת, בה מתייחד כסא הכבוד הקדוש בסוד האחד, ונתקן לשרות עליו המלך הקדוש העליון. עם כניסת השבת, מתרחשת הופעה מיוחדת של האחדות האלקית בעולם.

כיצד מתרחש הדבר?

כאשר נכנסת השבת, היא מתיחדת ופורשת מן ה"סטרא אחרא", הצד האחר של העולם. וכל הדינים מסתלקים ממנה, והיא נשארת ביחוד באורה הקדושה, ומתעטרת בכמה עיטורים לגבי המלך הקדוש.

הפיסקה הזאת כולה, ה"כגוונא", מופיעה כהקדמה להסבר מדוע בתפילת ערבית של שבת אין פותחים כמו ביום חול ב"והוא רחום יכפר עוון ולא ישחית".⁴¹ ההסבר הוא שביום השבת אין מקום להזכיר את ההיבט השלילי של הנהגת המציאות, שבו כרוכים העוון וההשחתה. בבית הכנסת ובעולם כולו שולטת תודעה אחרת, ואין מקום לעסוק בזמן הזה בפן של ה"דינים" של העולם.

כל שליטי הכעס ובעלי הדין, כולם נמלטים ומסתלקים ממנה, ואין שלטון אחר בכל העולמות. הממשות של ה"דינים" בעולם באה לידי ביטוי בעולם המעשה של ימי החולין. ל"ט המלאכות הן מקום ההופעה של אותם דינים. המלאכות באות מצד הדין: האדם פועל ומתקן בעולם, חורש וזורע, צד וכותב. המלאכות הללו מחייבות עשיה מכוונת ומדודה, מלאכת מחשבת. שבירה לצורך תיקון, הגבלה מדויקת של השיעורים, תכנון מפורט וביצוע מותאם. סביב העשיה הזאת שוררים בהכרח מתחים ו"דינים". רוגז וכעס במקרה של אי הצלחה, או חוסר דיוק וחוסר ליטוש. האדם העוסק במלאכתו שרוי במתח ודריכות פנימית – אלו "דינים". בין בני האדם העוסקים במלאכות, פועלים שכירים ובעלי אומניות, מעבידים ובעלי בתים, מתעוררים ויכוחים ומשפטים, תביעות כספיות לתשלום עבור חמרי גלם וסחורות, שכר טרחה ועבודה ופיצויי נזיקין. כל אלו שייכים לעולם המשפטים, ה"דינים". כל הדינים הללו מסתלקים בשבת על ידי איסור עשיית המלאכה.⁴²

"ויכל אלקים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה", כאשר נכנסת שבת, בטלה מלאכה ובטלים עימה כל הדינים הכרוכים בה.⁴³

⁴⁰ זוהר פרשת תרומה דף קלה עמוד א-ב

⁴¹ כמבואר בזוהר בהמשך הפיסקה, שאינה נאמרת בשבת, וגם לא הועתקה כאן.

⁴² זוהר ויקהל ר"ד ע"ב, מזהה את רזא דשבת עם ההמנעות ממלאכות, עם ה"שמור".

⁴³ ראו: דגל מחנה אפרים, בראשית, ד"ה ויכל.

על ידי ההמנעות ממלאכה, דהיינו, מכל מרוצת העשייה והבנין של העולם הזה לפרטיו, חוזר העולם אל נקודת הראשית שלו, כאשר עדיין לא התפרט לימי העשייה, והבורא היה בייחודו בעולם, מבלי שכל המולת העשייה של העולם הזה וריבוי פעולותיו הסתירה את אחדותו המוחלטת.⁴⁴

פניה של השבת מאירים באותו אור עליון, ראשון, של ראשית הבריאה, והיא מתעטרת למטה בעם הקדוש. בני ישראל שהדינים, המלאכות, ננטשו ועזבו, אינם מוטרדים עוד על ידי בעלי הדינים, כל מלאכתם עשויה, ופניהם נוהרות בשלום והשקט של מי שאינם מוטרדים עוד מכל חובות העשייה של העולם הזה. ההסתלקות של כל מערכת המלאכות, מותירה את השבת ואת ישראל בהתייחדות עם האחדות המוחלטת, הבלתי מתחלקת והבלתי מתפרדת. בכך, בהמנעות מכל המלאכות, נוצר המקום של האחדות של השבת. בכל העולם, ובנפש האדם שבאה לידי ביטוי בנהרה שעל פניו.⁴⁵

עם תחילת התפילה כולם מתעטרים בנשמות חדשות, ומברכים במאור פנים – ברכו את ה' המבורך. סוד השבת הוא סוד האחדות. השבת היא יחידה אחדותית אחת, בדומה לקדוש-ברוך-הוא, ה' אחד ושמו אחד. האחדות הזאת ניכרת על ידי שביתת השבת, סילוק עולם העשייה, שהוא יסוד הדינים בעולם, הנובע מן הריבוי. הביטול של ל"ט המלאכות, מאפשר את הופעת השבת כיחידה של אחדות שלמה. מכאן, ש"העלם שבת" ו"העלם מלאכות" הם שני צדדים של אותו מטבע. אולם אין הם מהות אחת. הפסקת המלאכות, שהיא פעולה של סילוק והעדר, "מתעברין מינה", מאפשרת את הופעתה של השבת כישות חיובית, "איה אשתארת ביחודא דנהירו קדישא".⁴⁶

⁴⁴ ראו: תפארת שלמה מרדומסק, פרשת לך לך, ד"ה ולא נשא.

⁴⁵ "כשנכנס באדם קדושת שבת, מבטל ממנו כח הסטרא אחרא". (תפארת שלמה, פרשת ויצא, ד"ה ושבתי בשלום).

⁴⁶ לביאור רחב של היחס בין היחוד לרביי והופעת האחדות בשבת, ראו ר' צדוק הכהן מלובלין, פרי צדיק, קדושת שבת מאמר ו'.